

2. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии. М. : URSS, 2013. 216 с.
3. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. М.: Высш. шк., Дубна: Изд. центр «Феникс», 1996. 381 с.
4. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. К. : Наукова думка, 1973. 278 с.
5. Словник фразеологізмів української мови [уклад. В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.В. Дятчук та ін.]. К. : Наукова думка, 2003. 1104 с.
6. Cambridge International Dictionary of Idioms. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 587 p.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-281-7-18>

Куцос О. І.

*кандидат філософських наук,
докторант кафедри слов'янських мов,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова*

КЛАСТЕРИЗАЦІЯ ВИЗНАЧЕНЬ ПОНЯТТЯ «МОВНА СВІДОМІСТЬ»

Мовна свідомість є феноменом, що входить у сферу інтересів різних гуманітарних дисциплін, але перш за все – мовознавства та психології. Відповідно, найактивніше дослідження мовної свідомості здійснюється у межах цих двох наук. Огляд наукових джерел дозволяє стверджувати, що наявні тлумачення мовної свідомості є досить різноманітними. Отже, необхідною є систематизація цих визначень, що дозволить, у свою чергу, ґрунтувати подальші лінгвістичні дослідження на чітко визначених вихідних поняттях.

На наш погляд, найбільш адекватну класифікацію визначень поняття «мовна свідомість» можна створити за допомогою кластерного аналізу. Алгоритм дій передбачає наступні кроки: 1) добір існуючих визначень поняття мовної свідомості із різнотипних наукових та навчально-наукових джерел; 2) виділення основних смислових компонентів у межах дібраних дефініцій; 3) опис визначень як таких, що містять або не містять кожний зі смислових компонентів; 4) здійснення кластерного аналізу дефініцій; 5) опис сформованих кластерів.

Для реалізації задуму методом суцільної вибірки було дібрано та проаналізовано 100 дефініцій із навчальних та навчально-наукових

українсько- та російськомовних видань, серед яких 22 наукові статті, 14 монографій, 54 дисертації та автореферати, 3 словники та енциклопедії, 7 підручників та посібників. В рамках здійсненого аналізу було виділено 8 смислових компонентів, що так чи інакше характеризують сутність поняття «мовна свідомість»: 1) когнітивний; 2) лінгвістичний; 3) комунікативний; 4) культурний; 5) етнічний; 6) історичний; 7) соціальний; 8) психологічний.

Когнітивний компонент представлений такими характеристиками, як: 1) частина свідомості; 2) процеси розуміння, зберігання та породження мовленнєвих витворів; 3) психічний процес оволодіння значеннями слів; 4) знання людини про світ; 5) образи свідомості, що формуються та втілюються за допомогою мовних засобів; 6) сукупність перцептивних та концептуальних знань про об'єкт реального світу; 7) когнітивний феномен та концептуальний простір; 8) знання, що використовуються при конструюванні, сприйнятті та зберіганні мовних повідомлень; 9) відображення у психіці предметного світу; 10) специфіка світосприйняття та світорозуміння тощо.

Лінгвістичний компонент відображується у таких визначеннях: 1) механізми мовної (мовленнєвої) діяльності; 2) процес номінації; 3) взаємодія мовних одиниць; 4) використання слів національної мови у мовній діяльності; 5) специфічні риси мови; 6) словесні асоціації респондентів; 7) мовна оформленість образів, уявлень та розумових структур; 8) реалізація суспільної свідомості в усній та письмовій мовній практиці; 9) втілення образів свідомості в інваріантних та варіативних мовних знаках; 10) опосередкований мовою образ світу тощо.

Комунікативний компонент описується за допомогою наступних параметрів: 1) процес комунікації; 2) міжособистісна комунікація; 3) інтерактивна взаємодія людей; 4) фундамент ефективної комунікації; 5) мовна поведінка, що визначається комунікативною ситуацією; 6) вдосконалення навичок комунікації у різних сферах; 7) вибір та використання мовних засобів у процесі комунікації тощо.

Культурний компонент міститься у таких характеристиках: 1) особливості культури людського колективу; 2) система зв'язку слів у свідомості, яка визначається національною культурою; 3) просторово-часовий вимір національної культури; 4) знання носія культури; 5) мовленнєва поведінка, що визначається культурним статусом; 6) рівень мислення, що зберігає відомості про особливості культури; 7) обумовленість культурою, тобто. способом життя, видом та способом діяльності; 8) культурно зумовлений інваріантний образ світу; 9) знання, що формуються під впливом культури; 10) культурні цінності та домінанти тощо.

Етнічний компонент втілюється у наступних визначеннях: 1) національна самоідентифікація особистості; 2) універсальний спосіб єднання етносу; 3) етнічно детермінований взаємовплив мови, культури та мислення; 4) моделі мислення різних народів; 5) етнічна детермінованість свідомості; 6) особливості національної культури та національної психології; 7) національний образ світу; 8) об'єднання в етнічну спільноту через концепти; 9) етнічний досвід пізнання; 10) формування національної (само)свідомості людини та соціуму тощо.

Історичний компонент представлений такими характеристиками, як: 1) відображення історичного досвіду; 2) динамічне явище, що змінюється з часом від одного покоління до іншого; 3) історична обумовленість образів свідомості; 4) належність мовних знаків певній епосі тощо.

Соціальний компонент відображується у наступних визначеннях: 1) відображення соціального досвіду; 2) особливості суспільного життя людського колективу; 3) вплив засобів масової інформації; 4) вплив соціальних та політичних перетворень у суспільстві; 5) цілісна соціальна свідомість; 6) соціальна детермінованість свідомості; 7) мовленнєва поведінка, що визначається соціальною приналежністю; 8) груповий досвід пізнання; 9) схема освоєння соціальної реальності; 10) формування суспільної (само)свідомості людини та соціуму тощо.

Психологічний компонент втілюється у таких визначеннях: 1) установки, інтенції, емоції, бажання людей; 2) емоційно-експресивні механізми породження, розуміння та збереження мови у свідомості; 3) діяльність механізмів рефлексії; 4) чуттєві знання, отримані від органів чуття у предметній діяльності; 5) мовленнєва поведінка, що визначається психологічним типом; 6) емоційно-оціночне та наукове осмислення (рефлексія); 7) активізація уваги, мислення, пам'яті, уяви та волі; 8) стереотипи поведінки; 9) індивідуальний досвід пізнання; 10) психологічна реальність виявлених фактів тощо.

Кожне зі 100 визначень ми розглянули як таке, що містить або не містить виділені 8 компонентів, після чого здійснили кластерний аналіз. Дослідження виявило, що сукупність дефініцій концепту може бути розподілена за двома кластерами.

Так, перший кластер охоплює 75% визначень. Їхня особливість полягає в тому, що основними складовими феномена мовної свідомості є два компоненти – когнітивний та лінгвістичний. Наприклад, Т.С. Бойко пропонує таку дефініцію: «Мовна свідомість – образи свідомості, що втілюються мовними засобами – окремими лексемами, словосполученнями, фразеологізмами, текстами, асоціативними полями як сукупність цих полів» [2, с. 9]. На думку П.О. Селігея, «мовна

свідомість – форма свідомості, яка обіймає знання, почуття, оцінки й настанови щодо мови та мовної дійсності» [3, с. 13].

Другий кластер включає 25% визначень поняття «мовна свідомість». Їхня найважливіша особливість полягає в тому, що провідними визнаються три компоненти – когнітивний, лінгвістичний та культурний. Таким чином, у чверті наявних дефініцій аналізованій феномен базується не тільки на психічному фундаменті, що по суті своїй є первинним, але й на соціально-культурному, вторинному по відношенню до когнітивної сфери. Інакше кажучи, мовна свідомість, яка є породженням людської психіки, збагачується в контексті суспільної та культурної специфіки конкретної мовної спільноти. Так, Ф.С. Бацевич вважає, що «мовна свідомість – рівень свідомості учасників міжособистісної і міжкультурної комунікації, на якому образи, уявлення, мисленнєві структури отримують мовне оформлення, тобто поєднуються з елементами мовного коду» [1, с. 151]. На думку Н.В. Уфимцевої, «мовна свідомість – засіб пізнання чужої культури у її предметній, діяльній та ментальній формах, а також засіб пізнання своєї культури» [4, с. 103].

На нашу думку, мовна свідомість є чимось більшим, ніж певна частина когнітивної свідомості, що функціонує за допомогою мовних засобів. Точніше, це твердження потребує уточнення: мовне оформлення когнітивних структур здійснюється не прямо, а опосередковано, при цьому проміжною ланкою виступає загальнокультурна складова етносу. Таким чином, авторське визначення формулюється наступним чином: мовна свідомість – це опосередкована культурною когнітивна свідомість, що забезпечує механізми оперування мовленням. Ми вважаємо, що отримані результати дозволять у подальшому викристалізувати визначення поняття мовної свідомості з урахуванням ступеня вираженості того чи іншого компоненту.

Список використаних джерел:

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. К.: Довіра, 2007. 205 с.
2. Бойко Т. С. Ситуация тактильного восприятия: способы представления в системе русского языка и в языковом сознании: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Омск, 2006. 22 с.
3. Селігей П. О. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання. К.: Києво-Могилянська академія, 2012. 118 с.
4. Уфимцева Н. В. Языковое сознание как отображение этносоциокультурной реальности. *Вопросы психолингвистики*. 2003. № 1. С. 102–110.